

Eestlane Abhaasia parlamendi saadikuna

Aivar Jürgenson*

Migratsiooniajaloolased Jan ja Leo Lucassen viitavad ühes artiklis asjaolule, et võrreldes teiste migratsioonitüüpidega on agraarne kolonisatsioon võrdlemisi isolatsioonistlik ja tema mõju vastuvõtvale ühiskonnale suhteliselt vähene: põlluharijatest väljarändajad elavad tavaliselt etnilis-territoriaalsete kogukondadena hõredalt asustatud piirkonnis, püüdes ühtlasi säilitada oma kultuurimustrit ja ilmutamata erilist soovi integreeruda asukohamaa põlisrahvaga.¹ Vene riigi koloniaalpoliitika sobib siin heaks näiteks, mida põgusalt iseloomustatakse ka ülaltoodud artiklis. Vene riigi laienemine itta ja lõunasse tõi kaasa vajaduse asustada uued valdused: kas oli tegemist hõredalt asustatud piirkondadega, nagu näiteks suur osa Siberist, või olid uued valdused varasemast rahvastikust puhastatud, nagu see toimus Kaukaasias. 19. sajandil aset leidnud Kaukaasia sõja järel aeti Põhja-Kaukaasiast minema tserkessid – sündmus, mida on kohati nimetatud esimeseks uue aja genotsiidiks.² Kui Abhaasias likvideeris tsaarivõim aastal 1864 Abhaasia vürstiriigi, puhkesid ulatuslikud abhaaside ülestõusud. Need suruti maha ja 1867. aasta kevadel-suvel saadeti Osmani impeeriumisse välja moslemitest abhaasid (umbes 20 000 inimest).³ Pärast Vene-Türgi sõda (1877–1878) süüdistas tsaarivõim abhaase reeturluses ning viis läbi uue, senistest ulatuslikuma küüditamise laine. Küüditamisega kaasnesid „vabatahtlike“ pagulaste lahkumised.⁴ Täpset arvu on täna võimatu öelda,⁵ kuid erinevail hinnanguil lahkus 1860.–1870. aastatel Türgisse 120 000–200 000 abhaasi.⁶ Ühtekokku saatsid tsaarivõimud pool kuni kolm neljandikku abhaasidest nende ajalooliselt kodumaalt välja. Tühjaks jäänud aladele kutsuti esmajoones venelasi, kuid kui nende seas oli soovijaid vähe, anti võimalus ka teistele. Nii jõudsid Abhaasiasse kreeklaste, moldaavlaste, bulgaarlaste, armeenlaste ja sakslaste kõrval ka eestlased. Kaukaasia eestlaste asustuslugu, mis oma olemuselt on üsna tüüpiline agraarne kolonisatsioonilugu, ei paku just palju võimalusi rääkida abhaaside-eestlaste kultuurivahetusest – piirkondadest, kuhu eestlased oma külad rajasid, olid abhaasid kümnekond aastat varem lahkuma sunnitud. Nende varasemast asustusest olid jäänud tunnistust andma vaid võssa kasvanud puuviljaaiad.

* Aivar Jürgenson (1969), PhD, vanemteadur, Tallinna Ülikooli Humanitaarteaduste Instituut, Narva mnt. 25, 10120 Tallinn.

¹ J. Lucassen, L. Lucassen. The mobility transition revisited, 1500–1900: what the case of Europe can offer to global history. – *Journal of Global History*, Vol. 4, Issue 3, 2009, lk. 352.

² Vt. R. Does. The Ethnic-Political Arrangement of the Peoples of the Caucasus. – *Exploring the Caucasus in the 21st Century. Essays on Culture, History and Politics in a Dynamic Context.* (ed. by F. Companjen, L. Marác, L. Versteegh). Amsterdam, 2010, lk. 49.

³ Ch. King. Vabaduse viirastus. Kaukaasia ajalugu. Tallinn, 2012, 109; T. Ačugba. Istorija Abxazii v datax. Suxum, 2011, lk. 64jj.

⁴ Vt. T. Ačugba. Istorija Abxazii v datax, lk. 80; S. Salakaja. Voprosy istorii Abxazii XIX – načala XX veka v abxazskoj sovetkoj istoriografii. Suxum, 2009, lk. 11; S. Lakoba. Abkazija posle dvux imperij XIX–XXI vv., 2004, lk. 12.

⁵ Kohati kasutatakse väljendeid nagu „dramaatilised numbrid“, jättes samas täpsemad andmed esitamata. Vt. C. Francis. Conflict resolution and status. The Case of Georgia and Abkhazia (1989–2008). Brussels, 2011, lk. 66.

⁶ D. Geldenhuys. Contested States in World Politics. Basingstoke, 2009, lk. 70.

Lucassenid oma artiklis viitavad ka sellele, et võrreldes agraarsete kolonistidega on näiteks haritlaste migratsioonil suurem potentsiaal kultuurivahetuseks ja kontaktideks kohaliku ühiskonnaga.⁷ Eesti asundustes Tsaari-Venemaal, nii ka Kaukaasias, oli tavaks palgata kooliõpetajad (kõsterkoolmeistrid) Eestist. Nende ülesandeks oli ühelt poolt anda asunike lastele kooliharidust, teisalt läbi viia kiriklikke talitusi. Tavaline praktika oli palgata kooliõpetajad mõneks aastaks. Kuigi kooliõpetajate roteerumine oli sage, lepingu lõppedes lahkuti kas kodumaale või mõnda teise eesti asundusse, oli ka neid, kes jäid paigale. Sageli selle tõttu, et noored meesõpetajad leidsid asundustest endale abikaasa. Mõned kooliõpetajad panid oma ameti maha ja hakkasid asundustes põllumeesteks. Mõned ärksamad asusid linna ja hakkasid tegelema äriaga. Näiteks Jakob Mihkelson, kes Eestis oli omandanud kooliõpetaja kutse, rändas 1880. aastate keskel Kaukaasiasse, kus Ülem-Lindas abiellus eesti asuniku tütreaga. Aastatel 1891–1896 oli ta kooliõpetaja Estonias, seejärel asus aga tööle Suhhumi põllumajanduslik-aianduslikus katsejaamas. Suhhumis pidas ta õlleladu, ehitas linna kaks kivimaja ning tegutses kohalikus Eesti Majandusühisuses ja Suhhumi Põllumeeste Seltsis. Kuigi ta oli valitud mitme eesti kooli auhooldajaks, ta laste õpetamisega hiljem enam ei tegele. ⁸ Või näiteks Voldemar Soovik, kes oli kõster-koolmeistriks esialgu Alam-Lindas, seejärel alates 1907. aasta sügisest Estonia külas, kus õpetas lapsi kuni 1914. aastani. Seejärel asus ta Suhhumi ja oli seal kaupmees. ⁹ Selliseid näiteid võiks tuua hulgaliselt. Mõned, kelle hariduslik tegevus ulatus külakoolmeistri rollist kaugemale ja kõrgemale, kes osalesid aktiivselt nii eesti asunduste organisatsioonilises liikumises kui ka laiemalt hariduselusel, võisid jõuda ka poliitikasse oma uuel asukohamaal. Üheks selliseks oli August Martin, kes 1919. aastal tõusis ka Abhaasia parlamendi saadikuks.

Eluloolist

August Martin sündis 4. veebruaril 1893 Jõhvi vennastekoguduse palvemajas külakoolmeistri peres. Isa Gustav Martin oli töötanud vallakooli õpetajana Sallas ja Ohakveres. Pere oli paljulapseline: August sündis kuuendana ühtekokku 13 lapsest. ¹⁰ 1909. aastal lõpetas August Jõhvi ministeeriumikooli juures pedagoogikaklassi. Samaaegselt sooritas ta õpetaja kutseeksami Narva gümnaasiumi juures, millega sai õiguse töötada algkooliõpetajana kogu Venemaal. ¹¹ Nagu Martin oma mälestuses kirjutab, oli tema unistuseks saada töökoht kodukihelkonnas ja jääda sinna kogu eluks, „nagu Jõhvis kombeks oli”. Koha sai ta aga Kudrukülla Narva-Jõesuu lähedal. See oli 1909. aastal – August Martin oli siis vaid 16-aastane. Organisatoorsed võimed avaldusid juba siis – koolis pani ta lapsed koorilaulu laulma ja näitemängu õppima. Ilmselt oli ta hingelt püsimatu, sest juba 1910. aastal võttis vastu järgmise pakkumise Narva Joaoru kooli ja 1912. aastal Mäetaguse valla Kiikla kooli. Sinnagi sai ta jääda vaid üheks talveks, siis tuli lahkuda ja seekord mitte omal soovil. Nimelt toimus 1912. aasta jõuluvahel Peterburis I Ülevenemaaline Rahvahariduse kongress, kus Martin osales muulaste komisjoni töös. Oma kõnes nõudis ta õigust õpetada lapsi emakeeles. ¹² See sai talle saatuslikuks: õppeaasta lõpupoole tuli kooli inspektor, tormas

⁷ J. Lucassen, L. Lucassen. The mobility transition revisited, lk. 352.

⁸ Eesti Kirjandusmuuseum, edaspidi RKM II 89, lk. 27.

⁹ Eesti Ajaloomuuseum, edaspidi EAM, f. 284, n. 1, s. 10, l. 11.

¹⁰ A. Martin. Autobiograafia. – August Martini elu ja looming. Iisaku, 2013, lk. 34; A. Jundas. August Martin 115. – Väivara Kaja nr. 2, veebruar 2008, lk. 2; A. Ruusmaa. August Martin – koolmeister ja kodu-uurija. Virumaa Entsüklopeedia, 2002. <http://www.virumaa.ee/2002/02/ve-august-martin-koolmeister-ja-kodu-uurija/>

¹¹ A. Martin. Autobiograafia, lk. 36; M. Jõgi. August Martini panus eesti kultuurilukku. – Õpetaja ja kooli-ajalugu. Eesti pedagoogika ja kool XLVI. Koostanud A. Elango, H. Rannap. Tallinn, 1992, lk. 89.

¹² A. Martin. Autobiograafia, 2013, lk. 37–51.

kasukat seljast võtmata klassi, küsitles õpilasi venekeelses kiirkõnes, mille peale need kohkunult vait jäid. Õpetaja töö tunnistati kõlbmatuks ja ta jäeti ilma õigusest töötada Riia õpperingkonnas.¹³ Kuigi talle pakuti seejärel ajakirjanikutööd, ta sellest loobus, sest süda kiskus ikkagi kooli. Kui ta sai teada, et Kaukaasia eesti asunduses Ülem-Lindas otsitakse kooliõpetajat, ei kõhelnud ta kaua. Pealegi oli see kant talle juba tuttav. Nimelt oli Martin 1912. aasta suvel käinud õpilastega õppereisil Krimmis ja Kaukaasias. Kahe kuu jooksul külastati Sevastopolit, Jaltat, Adlerit, seejärel käidi eestlaste asunduses Punasel Lagedal. Edasi Suhhumi ja sealt Ülem-Lindasse, kus veedeti jaanipäev. Siis mindi eesti külla Estoniasse ja sealt jalgsi tagasi Suhhumi. Suhhumist jõuti Batumi kaudu Tiflisi.¹⁴ Nii olid siis eesti asundused Kaukaasias Martinil juba ära nähtud, kui tal tuli otsustada oma edasise karjääri suhtes.

August Martin. Foto Anne Jundase erakogust

August Martin Abhaasias koolmeistri ja eesti elu edendajana

Olemasolevate materjalide põhjal on raske otsustada, kas Martin asus Kaukaasiasse juba selsamal aastal või hiljem. Martini 1982. aastal koostatud autobiograafia ei paista silma erilise põhjalikkusega, sageli on puudu konkreetsete daatumid. Igatahes võiks mainitud autobiograafia põhjal eeldada, et minek Kaukaasiasse toimus samal aastal – 1912. aasta sündmusi kirjeldades märgib ta, et 25. augustil jõudis ta Kaukaasiasse.¹⁵ Ühest Martini aastakümneid hilisemast kirjavahetusest loeme aga, et ta saabus Kaukaasiasse 1915. aastal.¹⁶ Erinevatele allikatele toetudes on ka hilisemate autorite kirjutistes see daatumierinevus ringlema läinud. Nii eeltsiteeritud Artur Ruusmaa (2002) kui ka Anne Jundas (2008) kirjutavad, et Martin viibis Abhaasias kümme aastat. Kuna on teada, et Martin lahkus Abhaasiast 1921. aastal, eeldavad autorid ilmselt, et ta pidi sinna saabuma 1912. aastal, mida, nagu öeldud, näib kinnitavat Martini autobiograafia. Ave Tupitsa andmeil jõudis Martin Abhaasiasse 1915. aastal.¹⁷ Mall Jõgi kirjutab, et Martin jäi Abhaasiasse kuueks aastaks,¹⁸ mis samuti eeldab saabumisaegaks 1915. aastat. Ka käesoleva artikli autor peab tõenäolisemaks viimast daatumit – Martini hilisematest tekstidest ei ilmne, et ta oleks olnud tunnistajaks sündmustele Kaukaasias enne 1915. aastat. Õhku jääb aga küsimus, mis toimus August Martini elus ajavahemikus 1912–1915.

Igatahes oli Martini jõudmise ajal Suhhumi linna see kohalike eestlaste poolt juba vägagi asustatud. Seal tegutsesid eestlaste ettevõtted ja organisatsioonid, oli Eesti Majandus-Ühisus oma kauplusega.¹⁹ Aga peamised eestlaste asustuspunktid olid ikkagi külad. Suhhumi ring-

¹³ M. Jõgi. August Martini panus eesti kultuurilukku. 1992, lk. 89–90.

¹⁴ A. Martin. Autobiograafia, lk. 45–51.

¹⁵ A. Martin. Autobiograafia, lk. 52.

¹⁶ EAM, f. 284, n. 1, s. 73, l. 2.

¹⁷ A. Tupits. August Martin Jakob Hurda kirjasaatjate jälgedel. – August Martini elu ja looming. Iisaku, 2013, lk. 5.

¹⁸ M. Jõgi. August Martini panus eesti kultuurilukku, lk. 90.

¹⁹ EAM, f. 284, n. 1, s. 11, l. 34.

konna rahvakoolide inspektor Anikin kinnitas Martini Ülem-Linda koolmeistri ametisse. Koolimajas tehti remont, valgendati ruumid, nii et 1. septembril võis õppetöö alata. Õpilasi oli koolis tollal üle neljakümne. Järgmisel aastal pakkus inspektor Martinile juhataja kohta ühes kreeka küla koolis. Sellega Martin ei nõustunud, sest nagu ta kirjutab, oli ta tulnud Kaukaasiasse töötama „oma rahva kasuks“.²⁰

Võib olla üllatav, aga venestuse surve andis väljarändajate koolides vähem tunda kui kodumaal Eestis. Kui Eestis sai eestikeelseid raamatuid võtta kooli raamatukokku alles siis, kui kõik venekeelsed koolile soovitatud raamatud olid hangitud, siis asundustes sellist nõuet ei olnud. Kui Martin inspektorilt selle kohta küsis, sai ta vastuseks: „See pole siin Baltikum, vaid vaba Kaukasus. Või tahate tellida eesti lastele kirjandust hotentoti keeles?“²¹

Aktiivse inimese ja innuka rahvuslasena osales August Martin Kaukaasia eestlaste elu organiseerimisel: ta oli Suhhumi Eesti Majandusühisuse juhatuse liige, Linda külade Laenu-Hoiuühisuse raamatupidaja, Ülem-Linda Laulu-Mängu Seltsi esimees, 1917. aastast ka Lõuna-Kaukaasia (ametlikes dokumentides ka „Musta mere ranna ja Taga-Kaukaasia“)²² eesti asunduste nõukogu (või ka „büroo“) esimees. Samal, 1917. aastal algas August Martini tee Abhaasia poliitikasse. Esialgu küll kohaliku võimu tasandil: 1917. aastal reorganiseeriti Suhhumi linnavalitsus ja koopteeriti sellesse juurde ümbruskonna elanike esindajaid. Martin oli seal Eesti Majandusühisuse esindajaks koos teise eestlase, Christian Nahkuriga. Samuti oli ta liige jaoskonna komitees ja koos Jakob Michelsoniga ringkonna toitlus-komitees.²³ Kuid võimu munitsipaaltasandist jõudis Martin peagi kaugemale.

Arengud Abhaasia sisepoliitikas 1917. ja 1918. aastal

1917. aasta Abhaasias, kus August Martin Ülem-Linda eesti asunduses koolmeistri ametit pidas, oli poliitiliselt tormiline. Nii nagu mujal endise tsaaririigi territooriumil, töid ka Kaukaasias 1917. aasta revolutsioonid ja järgnenud kodusõda kaasa rahvusluse tõusu ja püüdlused suveräänsuse poole. Kui 1905. aasta revolutsioonis ei olnud abhaasid oluliselt kaasa löönud, küll aga gruusia menševikud, siis nüüd aktiveerusid ka abhaasid. Kui 1905. aasta revolutsiooni käsitasid abhaasid „grusiinide revolutsioonina“,²⁴ siis nüüd osalesid nad innukalt ka ise. Ühtlasi teravnesid abhaaside suhted grusiinidega. 24.–27. mail 1917 toimus Suhhumis abhaasi õigeusu elanikkonna vaimulike kongress, kus otsustati moodustada gruusia õigeusu kirikust eraldi seisev abhaasi õigeusu kirik.²⁵

Lisaks abhaasidele aktiveerusid poliitiliselt ka teised Abhaasia rahvusrühmad. Eestlastest oli eespool juba juttu, kuid loodi ka teiste rahvusrühmade rahvuslikke nõukogusid ja ühendusi: armeenlaste, kreeklaste, venelaste, sakslaste, poolakate, ukrainlaste ja juutide.²⁶

8. novembril 1917 toimus Abhaasi Rahva Kongress, millel moodustati Abhaasi Rahva Nõukogu (Абхазский Народный Совет) – esimene Abhaasia parlament läbi ajaloo. See oli autonoomne võimukeskus, mille üks sihte oli abhaasi rahva enesemääramine. Nõukogu esimeheks valiti Simon Basaria, väljapaistev abhaasi pedagoog, teadlane ja ühiskonnategelane,

²⁰ A. Martin. Autobiograafia, lk. 52.

²¹ A. Martin. Autobiograafia, lk. 53.

²² Nt. EKLA (Eesti Kultuurilooline Arhiiv), f. 235, M 30: 15, lk. 3.

²³ A. Martin. Autobiograafia. 2013, lk. 54.

²⁴ S. Lakoba. Narod ego ne videl i videt´ ne xotel...K. poliitšeskomu portretu Arzakana Èmuxvari. – Stranicy gruzino-abxazskoj informacionnoj vojny. Dokumenty i materialy. Tom II. Sostaviteli T. Ačugba, D. Ačugba. AbIGI, Suxum, 2015, lk. 321.

²⁵ O. Bgažba, S. Lakoba. Istorija Abxazii s drevnejšix vremen do našix dneij. Suxum, 2015, lk. 274–275, 279; G. Džidžarija. Formirovanie dorevoljucionnoj abxazskoj intlligencii. Alašara, 1979, lk. 287.

²⁶ Samas, lk. 294–295.

kes püsis sel kohal aprillini 1918.²⁷ Abhaasi rahvuspoliitikutud taotlesid liitlassuhteid institutsioonidega Põhja-Kaukaasia sugulasrahvaste juures. Mais 1917 oli loodud Ühendatud Kaukaasia Mägilaste Liit, mis moodustas sama aasta novembris valitsuse. Selles olid esindatud ka abhaasid – nii käsitati Abhaasi Rahva Nõukogu mägilasvalitsuse kohaliku võimuorganina Abhaasias. Abhaasi poliitikute plaan ühendada Abhaasia Põhja-Kaukaasia mägilaste riigiga oli pinnuks silmas aga Gruusia menševikele, kes saatsid Suhhumi delegatsiooni abhaaside ettevõtmist takistama. Abhaasi Rahva Nõukogu jagunes kahte vastandleeri: ühed saadikud üritasid Abhaasiat suunata Gruusia, teised Põhja-Kaukaasia poole. Enamuse moodustasid viimased, mistõttu grusiinidel ei õnnestunud takistada Abhaasia ühinemist Põhja-Kaukaasiaga.

Samas kompas Abhaasi Rahva Nõukogu ka kontakte Gruusiaga. 9. veebruaril 1918 sõlmiti Tiflisis Abhaasi Rahva Nõukogu ja Gruusia Rahvusnõukogu vahel leping heanaaberlikest suhetest kahe maa vahel. Abhaaside huvi koostöö vastu Gruusiaga seostus eelkõige enamlaste ohuga. Ja oht oli reaalne – juba nädal pärast nimetatud lepingu sõlmimist Tiflisis haarasid enamlased võimu Suhhumis. 16.–21. veebruaril 1918 võimutses Suhhumis enamlaste sõjarevolutsioonikomitee eesotsas abhaasi enamlase Efrem Ešbaga – see oli esimene katse kehtestada Abhaasias nõukogude võim. 17. veebruaril nõudis Abhaasi Rahva Nõukogu ultimatiivselt sõjarevolutsioonikomitee likvideerimist. Appi tõttasid Gruusia menševikud ning mõne päeva pärast enamlaste võim langeski. 8. aprillil 1918 haarasid aga enamlased Suhhumis uuesti võimu. Leidsid aset natsionaliseerimised, moodustati tööliste-talupoegade punakaart. 17. mail võtsid gruusia menševikud aga Suhhumi tagasi ja kehtestasid Abhaasias sõjalise diktatuuri, mida põhjendati vajadusega vabastada Abhaasia enamlaste tekitatud anarhiast. Gruusia menševikud otsustasid võtta ohjesse ka Abhaasi Rahva Nõukogu. See kujundati ümber, uues koosseisus olid juhtohjad Gruusia-meelsete poliitikute käes eesotsas nende liidri vürst Varlam Šervašidzega.²⁸

Samal ajal, 11.–26. mail 1918 toimus Batumi rahukonverents, millel võeti vastu ka Abhaasia jaoks olulisi otsuseid. Konverentsil osalesid Türgi, Saksamaa, Taga-Kaukaasia Demokraatlik Föderatiivne Vabariik (mille koosseisus oli ka Gruusia) ning Ühendatud Kaukaasia Mägilaste Liit. Kongressi avapäeval, 11. mail arutati Põhja-Kaukaasia mägilaste riigi loomise küsimust ning kuulutati see välja Mägivabariigi nime all. Kohe järgnes ka Türgi tunnustus uuele riigile. Mägivabariigi koosseisu läksid Dagestan, Tšetšeenia-Inguseetia, Osseetia, Karatšai-Balkaaria, Kabarda, Abhaasia ja Adõgee. Riik astus välja Nõukogude Venemaa koosseisust. 11. maid loevad Abhaasia ajaloolased Abhaasia riikluse taastamise päevaks. Riikluse, mille oli 1864. aastal likvideerinud Vene tsaarivõim. Batumi konverentsil osalenud Abhaasi Rahva Nõukogu delegatsiooni liikmed pöördusid Türgi valitsuse poole, deklareerides soovimatust ühineda Taga-Kaukaasia riikide liiduga, mida surus peale Gruusia. Abhaasi Rahva Nõukogu pöördumine ajendas Gruusia võime 20. mail Abhaasias kokku kutsuma Abhaasi Rahva Nõukogu uue koosseisu esimese istungi, et saada selle toetust Abhaasia liitmisele Gruusiaga. See õnnestuski, kuigi iseseisvat Gruusia riiki veel ei eksisteerinudki. Türgi selge eelistus Kaukaasia regioonis oli aga vastloodud Mägivabariik. Taga-Kaukaasia Demokraatliku Föderatiivse Vabariigiga, mis oli moodustatud 9. aprillil 1918, olid Türgi suhted pigem konfliktised. Peamiselt tüliküsimuste pärast piiride üle Taga-Kaukaasias esitas Türgi valitsus 26. mail 1918 ultimaatumi viivitamatult likvideerida Taga-Kaukaasia Demokraatlik Föderatiivne Vabariik. See sündiski samal päeval, mille järel moodustati eraldi Gruusia (26. mail), Aserbaidžaan (27. mail) ja Armeenia (28. mail) vabariigid. Abhaasia ajaloolased rõhutavad, et selleks ajaks, kui loodi Gruusia Demokraatlik Vabariik (26. mail), oli Abhaasia juba sõltumatu riik.²⁹

²⁷ V. Chirikba. The international legal status of the Republic of Abkhazia. Sukhum, 2014, lk. 4, 46; T. Ačugba. Istorija Abxazii v datax, 2011, lk. 97.

²⁸ O. Bgažba, S. Lakoba. Istorija Abxazii s drevnejšix vremen do našix dnei, lk. 300–310.

²⁹ O. Bgažba, S. Lakoba. Istorija Abxazii s drevnejšix vremen do našix dnei, lk. 311–312; T. Ačugba. Istorija Abxazii b (v) datax, lk. 99.

August Martin Kaukaasias. Foto Anne Jundase erakogust

11. juunil 1918 sõlmiti koostööleping Abhaasi Rahva Nõukogu ja vastloodud Gruusia Demokraatliku Vabariigi vahel.³⁰ Gruusia autorid on üritanud näidata, et see dokument pani aluse Abhaasia autonoomiale Gruusia koosseisus, aga sellest lepingus juttu pole. Küll seisab lepingu 6. punktis kirjas, et korra tagamiseks osutab Gruusia Demokraatlik Vabariik Abhaasi Rahva Nõukogule sõjalist abi. Mõned Abhaasi Rahva Nõukogu saadikud (näiteks Nõukogu esimese koosseisu esimees S. Basaria) keeldusid lepingule alla kirjutamast, sest nägid ette, et enamlastega võitlemise eesmärgil võib Gruusia haarata Abhaasia enda kätte. Need kartused läksidki õige pea täide. 11. juuni lepingut aluseks võttes saabusid Abhaasiasse kindral Maznijevi (Mazniašvili) üksused, mis juuni teisel poolel sisuliselt okupeerisid Abhaasia. Maznijev kuulutati 18. juunil Gruusia sõjaministri korraldusel Abhaasia kindralkuberneriks, 23. juunil moodustati Abhaasia territooriumil kindralkubermang. Abhaasi Rahva Nõukogu protestidest välja ei tehtud, niisamuti nagu Mägivabariigi protestidest – viimane pidas Abhaasiat endiselt enda territooriumiks. Abhaasi Rahva Nõukogu võttis oma 8. augusti istungil vastu otsuse luua komisjon Abhaasia Asutava Kogu valimisteks. Seda käsitasid Gruusia võimud allumatuse aktina. Gruusiat häiris ka see, et Abhaasi Rahva Nõukogu liikmed olid palunud abi abhaasi diasporaalt Türgis, kust saabusidki väeüksused Abhaasi Rahva Nõukogule appi. 15. augustil toimus äge lahing hajala (diasporaa) abhaaside ja Gruusia valitsusvägede vahel. Samal päeval saatsid Gruusia okupatsioonivõimud ohtlikuks muutunud Abhaasi Rahva Nõukogu laiali ja „reorganiseerisid“ selle: Mägivabariigi orientatsiooniga saadikute asemele määrati gruusia-meelsed.³¹ Kuid ka selles koosseisus oli neid, kellele ei meeldinud arengud Abhaasias. Kui 9. oktoobril arutati Abhaasi Rahva Nõukogu istungil ägedalt, kes on süüdi, et 15. augustil nõukogu laiali saadeti, järgnes sellele 10. oktoobril Gruusia võimude poolt uus laialisaatmine. Mõned saadikud arreteeriti ja viidi vangi Tiflissi.³²

³⁰ V. Chirikba. The international legal status of the Republic of Abkhazia. Sukhum. 2014, lk. 46.

³¹ O. Bgažba, S. Lakoba. Istorija Abxazii s drevnejšix vremen do našix dnei, lk. 320–322, 327.

³² S. Lakoba. Abxazija – Gruzija: 1918–1921 gg. „...ne možet vmešivat ŗsja v našu žizn.“ – Stranicy gruzino-abxazskoj informacionnoj vojny. Dokumenty i materialy. Tom II. Sostaviteli T. Ačugba; D. Achugba, lk. 234; O. Bgažba, S. Lakoba. Istorija Abxazii s drevnejšix vremen do našix dnei, lk. 321–322, 327, 336.

August Martin Kaukaasias. Foto Anne Jundase erakogust

Valimised kolmandasse Abhaasi Rahva Nõukokku ja eestlaste osalus selles

Pärast Abhaasi Rahva Nõukogu teistkordset laialisaatmist oli Abhaasia kuni märtsini 1919 Gruusia okupatsioonivõimu ainualluvuses. Samas valmistati juba sügisel 1918 ette valimisi kolmandasse Abhaasi Rahva Nõukokku. Uue Nõukogu valimisreglemendi üle käisid sügisel 1918 ägedad vaidlused, nagu selgub Gruusia keskvõimu ja Abhaasi Rahva Nõukogu keskvalimiskomisjoni vahelisest kirjavahetusest. Gruusia keskvõimu hoiakud nähtuvad juba kas või sellest, et Abhaasiat nimetatakse kirjades järjekindlalt „Suhhumi ringkonnaks“. Kuna seda peeti Gruusia Demokraatliku Vabariigi territooriumiks, võis grusiinide käsituse järgi seal valimisi läbi viia vaid Gruusia. Gruusia nõue oli, et valimisõiguse väljatöötamisel Abhaasia elanike jaoks peab olema võimalus kaasa rääkida lisaks abhaasidele ka grusiinidel. Samuti nõuti, et valimisõigus peab olema kõigil Suhhumi ringkonna elanikel, kuid mitte „välismaalastel“. Välismaalaste all peeti silmas Anatooliast Abhaasiasse asunud armeenlasi ja kreeklasi. Abhaasid ei olnud nõus neid valimisõigusest aga ilma jätma, põhjendades seda nende suure panusega regiooni põllumajanduslikku arengusse alates 19. sajandi 80. aastatest (tubakakasvatusest).³³ Tegelik põhjus võis olla siiski soov neutraliseerida grusiinide mõju valimistel. Lõpuks jõuti kokkuleppele, et uus nõukogu pidi valitama kõigi Abhaasia elanike poolt sõltumata kodakondsusest. Samas sisaldus projektis aga grusiinide poolt sisse surutud punkt, et Abhaasi Rahva Nõukogu saadikuteks saab valida ka Gruusia kodanikke, kes ei ela Abhaasias.³⁴

Abhaasia ajaloolaste väitel tegid valimispropagandat peamiselt vaid parempoolsete sotsiaaldemokraatide partei ja Gruusia valitsuse soosikud. Kogu valimiseelse aja istusid Abhaasi Rahva Nõukogu teise koosseisu vangistatud saadikud kinni, nad vabastati alles vahetult enne valimisi ja sedagi Briti võimude survele. Saksamaa, mille sõjalisele jõule Gruusia menševikud seni toetusid, oli tõmmanud oma väed Gruusiast teistele rinnetele. Inglased aga leidsid, et abhaaside kinnipidamine pole õigustatud. Veebruaris 1919 toimusid valimised kolmandasse Abhaasi Rahva Nõukokku.³⁵

³³ Gruusia Ajaloo Keskariiv, f. 1861, n. 2, s. 38, l. 14–16.

³⁴ O. Bgažba, S. Lakoba. Istorija Abxazii s drevnejšix vremen do našix dnej, lk. 339.

³⁵ Samas, lk. 340.

Oma eestikeelses autobiograafias (kirjutatud 1982, publitseeritud 2013), mis keskendub elule Eestis, käsitleb August Martin oma tegevust Abhaasia poliitikas vähe, esimese ja teise Abhaasi Rahva Nõukogu problemaatikal ta ei peatugi. Valimistest kolmandasse nõukokku on juttu väga lühidalt – Martin mainib vaid, et valimised korraldas Gruusia ja et valitav organ pidi saama Abhaasia Asutavaks Koguks.³⁶ Venekeelses autobiograafias (kirjutatud 1969, publitseeritud 2009) peatub Martin pikemalt just tollastel sündmustel Abhaasias. Ta kirjutab Abhaasi Rahva Nõukogu (teise koosseisu – A. J.) 1918. aasta suvel avaldatud deklaratsioonist kõikide Abhaasias elavate rahvaste õigustest. Ta meenutab, et eestlased võtsid selle vastu suure rahuldustundega. Eestlaste nõukogu arutas seda deklaratsiooni 1. augustil ja otsustas toetada abhaasi rahva enesemääramispüüdlusi ning seista vastu rünnetele tema vabadusele, kust tahes suunast need siis ka tuleksid. Koosolek leidis samas, et demokraatlike valimiste teel tuleks luua selline Abhaasi Rahva Nõukogu, milles oleksid esindatud kõik Abhaasia rahvusrühmad.³⁷ Oli ju teada, et grusiinid soovisid valimistest kõrvale jätta nn. „välismaalased“ – võimalik, et eestlased kartsid ka endi lahterdamist sellesse kategooriasse.

Kuna Gruusia keskvoim üritas valimisi ohjata valimisreglemendi kujundamisel oma soovidele vastavaks, hakkasid levima kuuldused, et iseseisvusmeelsed abhaasid kavatsevad valimisi boikoteerida. Kuuldused jõudsid ka eestlasteni. August Martin läks selguse saamiseks Abhaasi Rahva Nõukogu eelmise koosseisu esimehe Varlam Šervašidze jutule ja sai kinnituse, et abhaasid siiski osalevad Abhaasi Rahva Nõukogu valimistel.³⁸ Tuleb küll märkida, et menševik Šervašidze oli Gruusia-meelsetel positsioonidel ega saanud tol perioodil olla iseseisvusmeelsete või Mägivabariiki toetavate abhaaside eeskõneleja.

Eesti Nõukogu (venekeelsetes dokumentides Эстонский Совет) koostas valimistele oma nimekirja 17. jaanuaril 1919. Martin kui nimekirjas esimene tegeles usinalt agitatsiooniga eesti asundustes. Suhhumi lähedal asuvate asunduste Alam- ja Ülem-Linda ning Estoniagi läks kõik ladusalt. Ta sõitis ka Salmesse ja Sulevisse, mis tollal ei kuulunud mitte Suhhumi, vaid Sotši ringkonna koosseisu. Seal esines ta infoga poliitilisest olukorrast ja Abhaasi Rahva Nõukogu valimistest ning agiteeris sealseid eestlasi valimistel osalema. Need aga loobusid, kuna nende külad jäid Abhaasia piiridest väljapoole.³⁹

Siin on vajalik lühike selgitus. Abhaasi Rahva Nõukogu ja Gruusia Rahvusnõukogu vahel 9. veebruaril 1918 sõlmitud lepingu kohaselt ulatus Abhaasia piir põhjas küll Mzõmta jõeni,⁴⁰ s. t. Salmet ja Sulevit käsitasid nii grusiinid kui abhaasid Abhaasia osana. 1919. aasta alguses, s. t. ajal, mil valmistati ette valimisi Abhaasi Rahva Nõukokku, oli aga Sotši ringkond pea tervenisti kindral Anton Denikini Vabatahtlike Armeed valduses. Denikini suhted Gruusia menševikega olid aga keerulised, ta ei tunnustanud grusiinide okupatsiooni Abhaasias. Jaanuaris 1919 valmistusid denikinlased ründama Gagrat. Ka kõik see võis mõjutada Salme ja Sulevi eestlaste otsust Abhaasi Rahva Nõukogu valimistest kõrvale jääda.

Kuna tubli pool piirkonna eestlaskonnast loobus valimistel osalemast, said eestlased viia nõukokku ühe saadiku. Valimistel sai Martin üle 600 hääle, mille hulgas oli ka mitte-eestlaste omi.⁴¹

³⁶ A. Martin. Autobiograafia, 2013, lk. 55, vt. ka EAM, f. 284, n. 1, s. 73, l. 2.

³⁷ A. Martin. Vospominanija ob Abkazii i ego učastija v Abkazskom Narodnom Sovete. – Abkazija – dokumenty i materialy (1917–1921 g. g.). Suxum, 2009, lk. 273.

³⁸ Samas, lk. 273.

³⁹ Samas, lk. 273.

⁴⁰ O. Bgažba, S. Lakoba. Istorija Abkazii s drevnejšix vremen do našix dneij, lk. 303. Mzõmta voolab Musta merre, suubudes läbi Adleri linna, tänapäeval Krasnodari krais.

⁴¹ A. Martin. Vospominanija ob Abkazii i ego učastija v Abkazskom Narodnom Sovete, lk. 274; EKLA, f. 235, M 27:14, lk. 16.

August Martin Abhaasi Rahva Nõukogus

40-kohalises Abhaasi Rahva Nõukogus said 25 kohta gruusia sotsiaaldemokraadid (menševikud), S. Tšanba sõltumatud sotsialistid neli, esseerid neli, R. Kakuba majandusgrupp kaks, abhaasid Gudautast kaks, rahvuslikud demokraadid, sotsialistid-föderalistid ja eestlaste nimekirja ühe koha. Opositsiooni moodustasid sõltumatud sotsialistid S. Tšanba, M. Tsaguria, D. Alania ja I. Margania, majandusgruppi R. Kakuba ja A. A. Demjanov ning eestlane Martin – kokku seitse liiget. Abhaase, maa põlisrahvast, hakkasid esindama ainult neli saadikut Abhaasia lõunaosast ja kaks Suhhumist. Et Gudauta abhaasid ühinesid menševikega, tekkis Abhaasi Rahva Nõukogus kaheksa asemel seitse fraktsiooni. Martini üheliikmeline eesti fraktsioon kandis ametlikult nime фракция Районного совета эстонских колоний Черноморского побережья и Закавказья.⁴² Hilisemas historiograafias on seda nimetatud ka lihtsalt „kolonistide grupiks“⁴³ või „kolonistide fraktsiooniks“,⁴⁴ kuigi kõiki Abhaasia koloniste – armeenlasi, kreeklasi, sakslasi jne. – see tegelikult ei esindanud.

August Martin sai peagi kutse osaleda sotsiaaldemokraatide-menševike fraktsiooni töös. Martinile kui hingelt rahvuslasele oli vastukarva menševike vaenulik suhtumine nende suhtes, kes võitlesid abhaaside enesemääramise eest. Seetõttu lähenes ta hoopis S. Tšanba gruppidele, kellega tema poliitilised vaated ta enda sõnul kokku langesid – kuigi jätkati iseseisvate fraktsioonidena, et säilitada suuremat autoriteeti – näiteks kuulus Martin fraktsiooni juhina otse ka Vanemate Nõukogusse.⁴⁵ Vastastikune toetus Tšanba fraktsiooniga, sõbralikud ja seltsimehelikud suhted säilisid kogu selle kaheaastase perioodi jooksul, mil tegutses Abhaasi Rahva Nõukogu kolmas koosseis.⁴⁶

Aloisi teater Suhhumis, kus toimus nõukogu avaistung, oli määratud päeval rahvast täis. Istungi avas Isidor Ramišvili, Gruusia valitsuse esindaja Abhaasias.⁴⁷ Tema kõne andis abhaasi iseseisvustele selgelt mõista, kelle käes on parlamendis jäme ots. „Gruusia ja Abhaasia ei liitu mitte esimest korda, Gruusia ja Abhaasia – kaks vennasrahvast – elasid juba väga ammu koos, üheskoos võideldes ühiste vaenlastega. Mitte esimest korda ei tulnud Gruusia siia ja mitte esimest korda ei lähe Abhaasia Gruusia koosseisu, et minna käsikäes helgesse tulevikku [– – –] Gruusia Demokraatliku Vabariigi valitsus on võtnud endale eesmärgiks päästa abhaasi demokraatia vanadest orjastajatest ja teist eesmärki meil pole; kõike seda head, mis meil on, soovime me jagada oma väiksema venna Abhaasiaga. Me teame reaktsiooniliste gruppide püüdlusi rahva „sõltumatusele“, kuid selleks pole väike rahvas veel valmis ja teda võivad endi kätte haarata orjastajad ja sellest silmusest ei suuda rahvas end ise vabastada.“⁴⁸

Fraktsioonid esinesid istungil oma deklaratsioonidega, mis töid kohe ilmsiks põhimõttelised vastuolud enamuse ja opositsiooni vahel. Kui esimeste sõnavõtted olid gruusiameelsed, siis vaid opositsiooni fraktsioonide juhid – Tšanba, Kakuba ja Martin – väljendasid selgelt, et asuvad võitlema Abhaasia ulatusliku autonoomia eest. Martin väljendas seisukohta, mis tema sõnul oli omane eestlastele nii kodumaal kui Abhaasias, et endise tsaaririigi rahvastel peab olema enesemääramisõigus. Ta tervitas Gruusia iseseisvust, kuid märkis samas, et samasu-

⁴² A. Martin. Vospominanija ob Abxazii i ego učastija v Abxazskom Narodnom Sovete, lk. 276; A. Martin. Autobiograafia, lk. 55.

⁴³ G. Džidžarija. Formirovanie dorevoljucionnoj abxazskoj intelligencii. Suxumi, 1979, lk. 308.

⁴⁴ L. Võime. Tee uude ellu. Eesti asunduste ajaloost Kaukaasia Musta mere rannikul XIX saj. teisest poolest kuni 1929. Tallinn, 1980, lk. 77.

⁴⁵ Samas.

⁴⁶ A. Martin. Vospominanija ob Abxazii i ego učastija v Abxazskom Narodnom Sovete, lk. 276–277.

⁴⁷ O. Bgažba, S. Lakoba. Istorija Abxazii s drevnejšix vremen do našix dnei, lk. 343.

⁴⁸ Otkrytie Narodnogo Soveta Abxazii. – Naše Slovo, Suxum, 1919, nr. 59, 20 marta, lk. 2; nr. 60, 21 marta, lk. 2; nr. 61, 22 marta, lk. 3. – cit. allikapublikatsioonist: Abxazija – dokument(y) i materialy (1917–1921 g.g.) Suxum, 2009, lk. 183–186.

gune enesemääramisõigus, nagu on gruusia rahval, peab olema ka abhaasidel. Seda enam, et Abhaasi Rahva Nõukogu deklareeris ka teiste Abhaasias elavate rahvaste õigusi. Samas on Martin oma mälestustes tagantjärele skeptiline: seitsmeliikmelise opositsiooni võimalused 33-liikmelise gruusia valitsusmeelse grupi vastu olid väga väikesed.⁴⁹ Oli selge, et kolmas Abhaasi Rahva Nõukogu oli mugav käepikendus Gruusia valitsusele Abhaasias – Abhaasia sõltumatus või liit Põhja-Kaukaasia mägirahvastega polnud enam teema, arutada sai vaid Abhaasia autonoomia ulatuse üle Gruusia koosseisus. Kolmanda Abhaasi Rahva Nõukogu esimeheks valiti abhaasi päritolu, kuid Gruusia orientatsiooniga vürst Arzakan Emuhvari, alates 1919. aasta maist sai esimeheks Varlam Šervašidze, kes oli olnud ka teise Abhaasi Rahva Nõukogu esimees ja teatud perioodi juhtinud ka nõukogu esimest koosseisu. Emuhvari määrati seejärel Abhaasia valitsuse etteotsa.⁵⁰

Ametisse seati Abhaasi Rahva Nõukogu komisjonid, mida oli neli: mandaatkomisjon, konstitutsiooni väljatöötamise komisjon, seadusprojektide läbivaatamise komisjon ja maakomisjon. Igas komisjonis oli Gruusia-meelsetel muidugi enam. Martinist sai konstitutsiooni väljatöötamise komisjoni sekretär. Komisjoni anti sisse kaks konstitutsiooniprojekti – üks menševike, teine Samson Tšanba grupi poolt. Viimast toetas terve opositsioon. Opositsiooni projekti kohaselt pidanuks Abhaasia ise valitsema oma maid ja kõiki muid rikkusi, korraldama oma haridust, kultuuri jne. Gruusiaga ühised oleksid olnud piirikaitse, post ja välispoliitika. Menševikud seda projekti ei toetanud. Nende projekti oli küll sõna „autonoomia“ sisse kirjutatud, aga mingitest autonoomsetest õigustest ei räägitud.⁵¹

20. märtsil 1919 võttis Abhaasi Rahva Nõukogu vastu akti Abhaasia autonoomiast, mille kohaselt läks Abhaasia Gruusia Demokraatliku Vabariigi koosseisu selle autonoomse osana.⁵² Abhaasia ajaloolased on märkinud, et see akt võeti vastu peamiselt inglaste survele ega kohustanud kedagi millekski. Samas märgitakse, et piirkonnas mõjuvõimas Vabatahtlike armee juht kindral Denikin keeldus tunnistamast Abhaasiat Gruusia osana.⁵³

Mais nimetati Abhaasi Rahva Nõukogu ümber Abhaasia Rahva Nõukoguks (Народный Совет Абхазии) – ka see sümboolne akt kajastab protsessi, mis oli alanud juba varem: võimu ei teostanud Abhaasias enam abhaasid.

Kahele senisele põhiseaduse projektile lisaks esitati lõpuks ka kolmas, kuid ka selles oli Abhaasia autonoomia vaid mõtteline. Opositsioon oli ka sellele projektile vastu, projekti arutelul juulis 1919 esinesid opositsiooni liikmed, sh. August Martin kriitikaga, kuid nende kõned katkestati. Põhiseadus võeti vastu enamuse poolthääletage, opositsioon hääletas vastu. August Martini hinnangul ei antud istungil opositsiooni esindajatele sõna või katkestati nende sõnavõttud selle tõttu, et menševikud soovisid põhiseaduse läbi suruda ilma kriitikanootideta – Aloisi teatri saalis, kus istung toimus, viibis ka Suhhumi publik, kellele sooviti jätta muljet, justkui oleks parlament põhiseaduse osas üksmeelele jõudnud. Martini hinnangul hävitas aga rumal teatraalsus selle väheseagi autoriteedi, mis Nõukogul seni oli olnud. Nõrk opositsioon, mille ridadesse kuulus ka Martin ise, aga rahva silmis ilmselt võitis.⁵⁴

August Martin küsib oma mälestustes kibeda irooniaga, miks Gruusia valitsus ei saatnud Abhaasia Rahva Nõukogu pärast põhiseaduse vastuvõtmist laiali – tõsiseid funktsioone sel organil enam palju ei olnud. Martin leiab, et ilmselt jäeti see alles justkui ainus tõend Abhaasia autonoomiast.⁵⁵

Näitena selle kohta, et Abhaasia parlament ei olnud abhaaside huvide eest seismisel

⁴⁹ A. Martin. Vospominanija ob Abxazii i ego učastija v Abxazskom Narodnom Sovete, lk. 278.

⁵⁰ O. Bgažba, S. Lakoba. Istorija Abxazii s drevnejšix vremen do našix dnei, lk. 345.

⁵¹ A. Martin. Vospominanija ob Abxazii i ego učastija v Abxazskom Narodnom Sovete, lk. 279.

⁵² V. Chirikba. The international legal status of the Republic of Abkhazia. Sukhum, 2014, lk. 46.

⁵³ O. Bgažba, S. Lakoba. Istorija Abxazii s drevnejšix vremen do našix dnei, lk. 344, 346.

⁵⁴ A. Martin. Vospominanija ob Abxazii i ego učastija v Abxazskom Narodnom Sovete, lk. 282.

⁵⁵ Samas, lk. 288.

just eriti innukas, esitab Martin juhtumi, kuidas kevadel 1919 võttis nõukogu vastu abhaasi talupoegade delegatsiooni, kes esitas palve neile tagastada maad, mis neilt 19. sajandil tsaarivõimude poolt olid ära võetud Uus-Athose kloostris⁵⁶ kasuks. Delegatsioon koosnes vanadest auväärsetest meestest. Kõige vanem neist esines nõukogu ees kõnega abhaasi keeles, mida jooksvalt tõlkis nõukogu esimees V. Šervašidze. Aga nõukogu, milles enamuse moodustasid gruusiinid, ei võtnud nende palve rahuldamiseks midagi ette.⁵⁷ See maade tagasiküsimise lugu jõudis ka näiteks nõukogudeaegsesse ajalookirjandusse kui näide selle kohta, et menševike võim Abhaasias ei seisnud abhaaside huvide eest.⁵⁸

Gruusia menševikele oli August Martini ja teiste opositsionääride tegevus Abhaasia Rahva Nõukogus pinnuks silmas. 6. veebruaril 1920 sõitis Suhhumi Gruusia siseminister Noi Ramišvili ja pidas Abhaasia Rahva Nõukogu istungil kõne Tiflisi poliitikast.⁵⁹ August Martin meenutab, et Ramišvili kutsus ka tema vestlusele. Ramišvili oli õppinud Tartu Ülikoolis ja ütles Martinile, et Eesti on tema teine kodumaa. Siis aga küsinud, miks Martin tegutseb Gruusia vastu. Martin vastanud, et kui Gruusia ja Eesti said iseseisvuse, tuleks toetada ka abhaasi rahva autonoomiapüüdlusi. Ramišvili küsinud: „Aga kas te pole märganud, et nad vaatavad põhja poole?“ Martin vastanud: „Ka see kuulub enesemääramise juurde – vaadata igäühel sinna, kuhu ta tahab, aga mitte sinna, kuhu käsivad teised.“⁶⁰

Samal ajal tööga Abhaasia Rahva Nõukogus jätkas August Martin aktiivselt eesti elu organiseerimist. Kuna Põhja-Kaukaasia oli 1919. aastal haaratud kodusõja lahingutest, soikus seal ka eesti rahvuslik asundustegevus. Martin korraldas 1919. aasta 10.–11. augustil 1919 Abhaasias Ülem-Lindas Musta mere ranniku ja Taga-Kaukaasia eesti asunduste teise kongressi. Kongress saatis tervitustelegrammi Gruusia Asutavale Kogule. Saadi ka vastus, milles teatati, et eestlased, relv käes, on kinnitanud oma ustavust Gruusia vabariigile.⁶¹

Kas seesugune tervitustelegramm oli kantud siirast poliitilisest toetusest või ellujäämisvajadusest? Ilmselt pigem viimasest. Abhaasia põhjaosa, kus asusid Salme ja Sulevi, olid Denikini vägede kontrolli all, kellega Gruusia menševike suhted olid jätkuvalt teravad. Märtsis 1919 oli Denikin välja kuulutanud 15 aastakäigu meeste mobilisatsiooni, mis puudutas ka sealseid eestlasi.⁶² Eesti noormeestel ei jäänud muud üle kui põgeneda Suhhumi-lähedastesse eesti asundustesse ja sinna jäid nad terveks suveks. Pea igas talus oli Salme ja Sulevi põgenikke.⁶³ Kongress saatis tervitustelegrammi ka Abhaasia ja Eesti valitsustele. Martin pidas kongressil kõne poliitilisest olukorrast, mille järel võttis kongress vastu resolutsiooni. Selles avaldati seisukoht, et praegu valitsevat keerulist poliitilist olukorda võiks muuta vaid rahvastele enesemääramisõiguse andmine. Avaldati toetust Abhaasia rahva enesemääramisõigusele ja nõuti Abhaasia laiemat autonoomiat Gruusia koosseisus.⁶⁴ Nii jõudis August Martini abhaasi-meelsus ka Abhaasia eestlaste kongressi dokumentidesse.

Olulise teemana puudutab August Martin oma mälestustes ka Abhaasia koloniseerimist, mis oli Abhaasi Rahva Nõukogus päevakorral. Abhaasi rahva ajaloos on kolonisatsioon valus teema. Nagu artikli alguses öeldud, oli tsaarivõim 19. sajandi teisel poolel Abhaasiast välja saatnud pool kuni kolm neljandikku abhaasidest. *Mahadzhirid* (pagulased) – see on mõiste, mis Abhaasias on laetud samasuguse pingega nagu Eestis *küüditatud* või *sõjapõgenikud*. Küüditamiste (*mahadzhirun*) üks eesmärke oli tsaaririigi piirialade puhastamine „vaenulikust ele-

⁵⁶ Rajatud aastal 1874.

⁵⁷ A. Martin. Vospominanija ob Abxazii i ego učastija v Abxazskom Narodnom Sovete, lk. 280.

⁵⁸ G. Dzidzarija. Maxadžirstvo i problemy istorii Abxazii X stoletija. Suxumi, 1975, lk. 438.

⁵⁹ O. Bgažba, S. Lakoba. Istorija Abxazii s drevnejšix vremen do našix dnei, lk. 348.

⁶⁰ A. Martin. Vospominanija ob Abxazii i ego učastija v Abxazskom Narodnom Sovete, lk. 285.

⁶¹ A. Martin. Autobiograafia. 2013, lk. 56.

⁶² L. Võime. Tee uude ellu. 1980, lk. 61.

⁶³ A. Martin. Autobiograafia. 2013, lk. 56.

⁶⁴ EKLA, f. 235, M 32:12, lk. 1.

mendist“,⁶⁵ s. t. moslemitest,⁶⁶ sellega seostus riigi soov asustada vabanenud maadele riigitruid kodanikke muudest provintsidest. Kuna venelastest soovijaid oli vähe, võimaldati teises järjekorras maad saada ka mittevenelastel. Abhaasi autorid rõhutavad seejuures just grusiinide, eriti mengreelide massilise ümberasumise algust Abhaasiasse juba tsariajal. Kui 1886. aasta rahvaloenduse andmeil moodustasid abhaasid Abhaasia elanikkonnast 85% ja grusiinid 6%, siis edaspidi hakkas abhaaside osakaal järjest vähenema ja grusiinide oma kasvama. Kui 1886. aastal elas Abhaasias 3989 grusiini, siis 11 aastat hiljem oli neid massilise migratsiooni tagajärjel 25 640.⁶⁷ 1916. aastaks oli abhaaside osakaal rahvastikust langenud juba 57%-ni.⁶⁸ Gruusia Demokraatliku Vabariigi võimud jätkasid tsariajal alustatud Abhaasia koloniseerimist. Kohe Abhaasia okupeerimise järel loodi Tiflisis ja Suhhumis „pereselenčeskie otdely“ – koloniseerimisjaoskonnad, mida rahastas Gruusia valitsus ja mis organiseeris grusiinide ümberasumist Abhaasiasse.⁶⁹

Martin kirjeldab, kuidas saadikud Tarnava, Bartsits, Tšanba ja Alania tõstasid sügisel 1920 küsimuse massilise ümberasumise kohta Gruusiast Abhaasiasse, samal ajal kui põliselanikele maad ei eraldatud. Vastates küsimusele, eitas komissariaadi (valitsuse) esimees vürst Emuhvari, kellele allus maosakond, esitatud andmete õigsust, nimetades neid laimuks. Revisjonikomisjon eesotsas Abhaasia Rahva Nõukogu esimehe Varlam Šervašidzega, mis valiti 19. oktoobril, kontrollis andmeid ja selgus, et ümberasumiseks oli Gruusia valitsus eraldanud hiiglasliku summa – kümme miljonit rubla, millest 2 miljonit oli juba käiku lastud. Sel ajal siirdusid kreeklased Abhaasiast Väike-Aasiasse, nende valdusi ostsid kokku Gruusia agendid. Kui need andmed Abhaasia Rahva Nõukogus avalikuks said, tõstatati küsimus Emuhvari tagandamisest Komissariaadi esimehe kohalt, aga gruusiameelsete menševike hääletega jäi ta siiski ametisse. Martin oma mälestustes annab sellele ühese hinnangu: „Menševikud koos Emuhvariga seisid Gruusia okupatsioonijõudude ustavas teenistuses.“⁷⁰ Siin järgib Martin Abhaasia iseseisvuslaste joont – näiteks oli Abhaasia Rahva Nõukogu esimene esimees Simon Basaria nimetanud Arzakan Emuhvarit „Tbilisi oligarhiks“ ja väitnud, et ta üldse ei oska abhaasi keelt ja et rahvas teda ei salli.⁷¹ See, et Emuhvari abhaasi keelt ei osanud, võis tõele vastata – pärit oli ta Samurzakanist, Abhaasia piirkonnast vastu Gruusiat, mille elanikkonnast moodustasid suure enamuse grusiinid ja grusiinistunud abhaasid. Rahvuslikud ideed olid Emuhvarile samuti võõrad – veel 1905. aasta revolutsiooni ajal oli ta sotsiaaldemokraadina klassivõitluse ja relvastatud ülestõusu eestkõneleja. Aastatel 1918–1921 pooldas ta selgelt Abhaasia ühinemist Gruusiaga ja oli konfliktis nendega, kes eelistasid koostööd põhjakaukaaslastega.⁷²

Abhaasia poliitikud August Martini mälestustes

Martin iseloomustab oma mälestustes ka mõnda Abhaasi Rahva Nõukogu värvikamat tegeplast. Kõigepealt Varlam Šervašidze, kellele Martinil jätkub valdavalt kiidusõnu. Eespool oli

⁶⁵ B. Khorava. Abkhazia in 1810–1880. – J. Gamakharia (ed.) Abkhazia: Assays from the History of Georgia: from ancient days till present days. Tbilisi, 2011, lk. 346.

⁶⁶ Üldiselt ei puudutanud küüditamised kristlastest abhaase (B. Khorava. Abkhazia in 1810–1880, lk. 347). 1897. aasta rahvaloenduse järgi moodustasid õigeusklikud kristlased Abhaasia elanikkonnast enamuse, neid oli 87 064, võrdluseks – moslemeid vaid 11 062. Armeenia kiriku liikmeid oli 6536, luterlasi 954, katoliiklasi 375, juudiusulisi 162 (I. Gelenava. Abkhazia from 1881 till February of 1917. – J. Gamakharia. (ed.) Assays from the History of Georgia, 2011, lk. 366.

⁶⁷ T. Ačugba. K obosnovaniju statusa „gruzinskix bežencev“. Suxum, 2006, lk. 18.

⁶⁸ S. Lakoba. Abxazija-de-fakto ili Gruzija-de-jure? Sapporo, 2001, lk. 9; T. Šamba, A. Neprošin. Abxazija. Pravovyje osnovy gosudarstvennosti i suvereniteta. In-Oktavo, Moskva, 2004, lk. 35.

⁶⁹ T. Ačugba. K obosnovaniju statusa „gruzinskix bežencev“, lk. 18.

⁷⁰ A. Martin. Vospominanija ob Abxazii i ego učastija v Abxazskom Narodnom Sovete, lk. 290.

⁷¹ S. Lakoba. Narod ego ne videl i videt´ ne xotel... K. poliitičeskomu portretu Arzakana Ėmuxvari, lk. 319.

⁷² Samas, lk. 320–322.

juttu sellest, kuidas Martin 1918. aastal tema jutul käis ja kuidas Šervašidze soovitas eestlastel Abhaasi Rahva Nõukogu valimistel ikkagi osaleda. Martini hinnangul oli Šervašidze, Abhaasia vürstide järglane ja elukutselt arst, laialdase autoriteediga ühiskonnategelane, keda rahvas austas ja armastas tema üldinimlike omaduste pärast. Martin iseloomustab teda kui tolle aja Abhaasia kõige silmapaistvamat inimest.⁷³ Šervašidze oli lõpetanud gümnaasiumi Stavropolis 1909. aastal, misjärel siirdus õppima arstiteadust Harkovi ülikooli. Juulis 1914 mobiliseeriti ta nooremarsina sõjaväkke. Meid huvitaval perioodil töötas ta Suhumi sõjaväelaatsaretis (1916–1921). On ära märgitud, et lisaks kohalikele keeltele valdas ta ka inglise, prantsuse ja saksa keelt.⁷⁴ Nagu eespool mainitud, valiti ta Abhaasi Rahva Nõukogu kolme koosseisu esimeheks. Martin arvab, et Šervašidze isiklikud vaated Abhaasia autonoomiale võisid tollal erineda tema partei omadest. Martin vahendab ka Estonia küla elaniku Kristjan Truumanni mälestusi, mille kohaselt suvel 1918, kui Abhaasias kuulutati välja mobilisatsioon ja eestlased ei teadnud, kuidas sellele reageerida, läksid nad Šervašidze jutule. See soovitas mobilisatsiooniga mitte kaasa minna: Abhaasia saavat tema sõnul autonoomseks ja hakkavat ise oma elu korraldama.⁷⁵ Sellest on August Martin järeldanud, et 1918. aastal mõistis Šervašidze Abhaasia autonoomiat laiemalt kui 1919. aastal, mil ta oli küll Abhaasia Rahva Nõukogu esimees, kuid menševike fraktsiooni liikmena oli sunnitud alluma nende Gruusia-meelsetele seisukohtadele.⁷⁶

Martinil võib olla õigus selles, mis puudutab Šervašidze suhtumist Abhaasia autonoomiasse, ka selles, et tema vaated võisid kohati erineda ta partei omadest – sellele on viidatud ka Abhaasia ajalookirjanduses.⁷⁷ Kuid Šervašidzes ei saa kindlasti näha Abhaasia iseseisvuslast ka varasemal perioodil. Näiteks teise Abhaasi Rahva Nõukogu ajal kevadel 1918 esindas Šervašidze seal selgelt gruusiameelseid seisukohti ja oli teravas vastuolus nendega, kes pooldasid Abhaasia iseseisvust või liitu Põhja-Kaukaasia mägilastega. Kui Batumi rahu-konverentsil pöördusid Abhaasi Rahva Nõukogu Põhja-Kaukaasia orientatsiooniga liikmed Türgi valitsuse poole, saamaks toetust Abhaasia ühinemisele Põhja-Kaukaasia liiduga, saadeti kiiremas korras Batumi äsja kokku tulnud Abhaasi Rahva Nõukogu teise koosseisu delegatsioon eesotsas Varlam Šervašidzega, mis pidi deklareerima Abhaasia toetust liidule Gruusiaga. Missioon kukkus läbi, sest enamik delegaate jäi Šervašidze meeelhärmiks ikkagi seisma vastu Tiflisi orientatsioonile. Samas suvel 1918, kui Gruusia väed olid okupeerinud Abhaasia, saatis Šervašidze Abhaasi Rahva Nõukogu esimehena 4. juulil Gruusia Rahvsnõukogu esimehele protestikirja, kus tuletas meelde, et 11. juuni lepinguga lubas Gruusia Abhaasi Rahva Nõukogule sõjalist abi, mitte aga ei pidanud Abhaasiat kuulutama kindral-kubernanguks. Kirjas juhtis Šervašidze tähelepanu asjaolule, et kogu võimutäius Abhaasias kuulub Abhaasi Rahva Nõukogule.⁷⁸ Kui mitte varem, siis 1918. aasta suvel pidi Šervašidze tajuma, et tema visioon Abhaasia autonoomiasse Gruusia koosseisus ei täitu.

Seoses eelkirjeldatud gruusia kolonistide afääriga 1920. aasta sügisel, kui Abhaasia Rahva Nõukogus paljastus vürst Emuhvari seotus massilise kolonisatsiooni organiseerimisega Gruusiast Abhaasiasse, teeb August Martin oma mälestustes üldistuse, et kaks Abhaasia vürstide soost poliitikut – Šervašidze ja Emuhvari – mängisid Abhaasia ajaloos erinevat rolli – esimene teenis ustavalt Abhaasiat, teine oli Abhaasia rahvaste reetur.⁷⁹ Abhaasia ajalookirjutuses nii

⁷³ A. Martin. Vospominanija ob Abxazii i ego učastija v Abxazskom Narodnom Sovete, lk. 277, 282.

⁷⁴ G. Dzidzarija. Formirovanie dorevoljucionnoj abxazskoj intelligencii, lk. 244–245.

⁷⁵ K. Truumann. Punaste päevade ajalugu Estonia asunduses Suhumi ringkonnas 1917–1921. EKLA, f. 235, M 27:14.

⁷⁶ A. Martin. Vospominanija ob Abxazii i ego učastija v Abxazskom Narodnom Sovete, lk. 282.

⁷⁷ G. Dzidzarija. Formirovanie dorevoljucionnoj abxazskoj intelligencii, lk. 245.

⁷⁸ O. Bgažba, S. Lakoba. Istorija Abxazii s drevnejšix vremen do našix dnei, lk. 310–312, 321–322; G. Dzidzarija. Formirovanie dorevoljucionnoj abxazskoj intelligencii, lk. 304.

⁷⁹ A. Martin. Vospominanija ob Abxazii i ego učastija v Abxazskom Narodnom Sovete, lk. 290.

suurt vastandust nende kahe poliitiku puhul siiski ei kohta. Pigem esitatakse nad ühes reas teiste Gruusia-meelsete poliitikutega ja vastandatakse iseseisvuslastele.⁸⁰

Opositsiooni liikmetest jagab August Martin oma mälestustes kiidusõnu inseneriharidusega R. Kakubale. Tollal oli ta juba aastates mees, suhtus Martini sõnul isalikult noorematesse opositsiooniliikmetesse ja andis neile igati nõu. Martin nimetab teda abhaasi rahva ustavaks pojaks, julgeks ja mehiseks. Ta toob näite, kuidas Kakuba nimetas ühel Abhaasi Rahva Nõukogu istungil tollast Gruusia valitsuse esindajat Tšikvišvilit ekspropriaatoriks. See ägestus ja haaras revolvri, mispeale ka Kakuba revolvri välja võttis. Tulistamiseks siiski ei läinud, kuid intsident näitas, et Kakuba nalja ei mõista.⁸¹ See intsident on Martini mälestuse vahendusel jõudnud ka abhaasi ajalookirjandusse.⁸²

Kakuba (ka Kakubava) näol oli tegemist poliitikuga, kes varem oli olnud pigem gruusia-meelsetel seisukohtadel. Pärit oli ta Samurzakanist (nagu ka näiteks vürst Arzakan Emuhvari), Abhaasia eripärasest piirkonnast vastu Gruusiat (valdavalt tänane Gali rajoon), mille elanikkonnast moodustasid suure osa grusiinid ja grusiinistunud abhaasid. Juuni algul 1918 pidas ta Abhaasi Rahva Nõukogu nimel läbirääkimisi Gruusia võimudega ning esindas Gruusia orientatsiooni.⁸³ Gruusia okupatsioon Abhaasias 1918. aasta teisel poolel ja Gruusia võimude soovimatus Abhaasiale laialdast autonoomiat anda pidi aga temalegi pettumuse valmistama. Perioodil, millest kõneleb Martin, oli Kakuba oma vaateid revideerinud ning tegutses opositsiooni ridades.

Hea sõnaga meenutab Martin ka Aleksandr Aleksejevitš Demjanovit, juristi, kes varem oli olnud Vene Ajutise Valitsuse ja Riigiduma liige ja nüüd opositsiooni esindaja Abhaasia Rahva Nõukogus. Martin iseloomustab teda kui kõige silmapaistvamat riigimeest nõukogus. Martin meenutab, et vist 1919. aasta novembris Demjanov arreteeriti ja saadeti riigist välja. Teda süüdistati kindral Anton Denikini pooldamises, kellega Gruusial ei olnud teatavasti häid suhteid. Nagu mäletame, ei tunnustanud Denikin Gruusia okupatsiooni Abhaasias ega Abhaasia kuulumist Gruusia koosseisu. 1919. aasta jaanuaris nõudis Denikin Gruusia vägede tagasitõmbumist Inguri jõe (piirijõgi Gruusia ja Abhaasia vahel ka tänapäeval) taha ja võimu üleandmist abhaasidele, kuid seda ei täidetud ja Abhaasia jäi okupeerituks.⁸⁴ Kevadel 1919 ründas Denikini vabatahtlike armee grusiine põhjast. Seoses Denikiniga hakati ka Demjanovit pidama Gruusia vaenlaseks ja ta arreteeriti. Martini meelest oli liig Demjanovit denikinluses süüdistada, kuid Abhaasia autonoomia eest seisis ta küll.⁸⁵ Nõukogudeaegne ajalookirjandus on Demjanovit siiski pidanud Denikini käsilaseks.⁸⁶

Tasub ka mainimist, et pärast Demjanovi arreteerimist võttis tema koha Abhaasia Rahva Nõukogus sisse eestlane Johannes Mihkelson, Eesti Nõukogu liige. Mihkelson oli lõpetanud Moskvas põllumajandusakadeemia ja töötas Suhhumi botaanikaiaias teadurina. Nüüd tegutses Abhaasia Rahva Nõukogus koguni kaks eestlast.⁸⁷

Soojades toonides meenutab August Martin oma mälestustes Samson Tšanbat, kelle gruppiga tegi ta Abhaasi Rahva Nõukogus koostööd. Tšanbat nimetab Martin intelligentseks ja

⁸⁰ S. Lakoba. Abxazija – Gruzija: 1918–1921 gg. „...ne možet vmešivat ŗsja v našu žizn.“, lk. 231; O. Bgažba, S. Lakoba. Istorija Abxazii s drevnejšix vremen do našix dnej, lk. 320.

⁸¹ A. Martin. Vospominanija ob Abxazii i ego učastija v Abxazskom Narodnom Sovete, lk. 283.

⁸² G. Dzidzarija. Formirovanie dorevoljucionnoj abxazskoj intelligencii, lk. 311.

⁸³ O. Bgažba, S. Lakoba. Istorija Abxazii s drevnejšix vremen do našix dnej, lk. 316.

⁸⁴ T. Ačugba. Istorija Abxazii v datax, lk. 102.

⁸⁵ A. Martin. Vospominanija ob Abxazii i ego učastija v Abxazskom Narodnom Sovete, lk. 279, 284; A. Martin. Autobiograafia. 2013, lk. 55.

⁸⁶ G. Dzidzarija. Formirovanie dorevoljucionnoj abxazskoj intelligencii, lk. 306.

⁸⁷ 1921. aastal Mihkelson arreteeriti Suhhumis, kus ta oli tegutsenud Eesti Vabariigi konsulina. Süüdistuseks esitati agitatsioon „valge“ Eesti kasuks ja Nõukogude võimu vastu. Ta saadeti maalt välja. Alates 1923. aastast töötas ta õpetajana Eestis Põllutöö Keskkoolis, kirjutas hulga teadustöid ja suri 1938. aastal (RA, ERA, f. 1108, n. 11, s. 54, l. 1; A. Martin. Vospominanija ob Abxazii i ego učastija v Abxazskom Narodnom Sovete, lk. 284).

hea kasvatusena meheks, oma kodumaa ja rahva patrioodiks.⁸⁸ Tšanbaga sidus Martini ka ühine erialane taust – mõlemad olid varem tegutsenud kooliõpetajana, mõlemad tundsid huvi oma rahva vaimse kultuuri vastu – Martin oli Eesti Rahva Muuseumi korrespondent selle loomisest alates, Tšanba kogus abhaasi folkloori, kui õppis sajandi alguses Suhhumi asutatud nn. mägilaste koolis. 1914. aastal lõpetas Tšanba Kutaisi õpetajate seminari, asudes samal aastal õpetajana tööle. Aastatel 1917–1918 oli ta Suhhumi ringkonna koolikomitee liige.⁸⁹ Tšanba oli olnud üks Abhaasi Rahva Nõukogu initsiaatoreid 1917. aastal⁹⁰ ja tulihingeline liidu pooldaja Põhja-Kaukaasia mägilastega. 14. novembril 1917, nädalapäevad pärast esimese Abhaasi Rahva Nõukogu loomist oli ta avaldanud ajakirjanduses artikli, milles väljendab toetust konföderatiivsele liidule Põhja-Kaukaasia mägirahvastega. Artikli sõnum on, et igal rahval peab olema õigus areneda oma riigis.⁹¹ Gruusia võimu käepikendusena tegutsenud Abhaasia Rahva Nõukogus polnud Abhaasia iseseisvus või liit mägirahvastega enam aktuaalselt päevakorral, Tšanbal ja tema toetajatel, kelle hulka kuulus ka August Martin, jäi üle vaid võidelda Abhaasia suurema autonoomia eest Gruusia koosseisus.

Nõukogude võimu algus Abhaasias

Siis aga saabusid uued ajad. 1921. aasta märtsi algul tungisid Abhaasiasse Punaarmee üksused, Gruusia armee sunniti taganema. 4. märtsil 1921 kehtestati Abhaasias Nõukogude võim. 31. märtsil 1921 kuulutati välja Abhaasia NSV.⁹² Abhaasia Revolutsioonikomitee taastas oma tegevuse, selle esimehena tegutses taas Efrem Ešba, tema asetäitjana Nestor Lakoba, mõlemad abhaasi soost enamlased.

Martini mälestustes pole Nõukogude võimu algusaega Abhaasias kuigi põhjalikult kirjeldatud. Siiski toob ta ära ühe vahejuhtumi, mis näitab uue võimu liidreid pigem positiivses valguses. Nimelt hakkasid Ülem-Linda eestlaste naabrid mengreelid pretendeerima eestlaste maadele, mida nende väitel oli eestlaste käes liiga palju – see tulevat neilt ära võtta ja anda neile, kellel maad vähe. Tsaariajal oli Suhhumi ringkonnas, kuhu kuulusid eesti külad Estonia, Ülem- ja Alam-Linda, perele ette nähtud 10 tiinu maad, kuid esines teatavaid kõikumisi. Nüüd hakkasid mengreeli naabrid omavoliliselt eestlaste maid haarama ja neid luba küsimata kündma.⁹³ Abhaasia Revolutsioonikomitee oli aga välja andnud dekreedid, mille kohaselt omavoliline maade haaramine oli keelatud. Dekreedid põhjal arreteeriti ja viidi linna naabruses asuva mengreeli küla elanikke, kes eestlaste maid olid kündnud. Mõni aeg hiljem andis aga kohaliku maakomitee esimees käsu Ülem-Linda küla maadest osa ikkagi nõudjatele eraldada.⁹⁴ Eestlastes tekitas see protesti ja nad otsustasid pöörduda Abhaasia Revolutsioonikomitee esimehe Ešba poole. Koostati memorandum, valiti delegatsioon kõige väarikamatest vanadest meestest ja 29. aprillil läks August Martin nendega Suhhumi Ešba jutule. Ešba otsus olnud selline: „Abhaasia Nõukogude võim teab ja hindab eesti talunike tööd ja rolli Abhaasias, te võite elada rahulikult ja töötada nüüd juba sotsialistliku Abhaasia kasuks. Kellelgi pole õigust teid või teie peresid puutuda.“ See vastus rahustanud eesti asunikud maha. Martin iseloomustab Ešbat oma mälestustes päikselise inimesena, kellesarnast Martin „kogu elu ei kohanud“. Martin lisab veel, et nii kaua kui Ešba võimul püsis, oligi kõik hästi.⁹⁵ Siin vihjab ta

⁸⁸ A. Martin. Vospominanija ob Abxazii i ego učastija v Abxazskom Narodnom Sovete, lk. 286, 287.

⁸⁹ G. Džidžarija. Formirovanie dorevoljucionnoj abxazskoj intelligencii, lk. 239–241.

⁹⁰ R. Gožba. Predislovie. – Abxazija – dokumenty i materialy (1917–1921 g.g.). Suxum, 2009, lk. 4.

⁹¹ S. Čanba. Sojuz gorcev i prava nacji. – Gorskaja Žizn' 14.11.1917. – Abxazija – dokumenty i materialy (1917–1921 g.g.), lk. 16.

⁹² V. Chirikba. The international legal status of the Republic of Abkhazia, lk. 46.

⁹³ A. Martin. Vospominanija ob Abxazii i ego učastija v Abxazskom Narodnom Sovete, lk. 294.

⁹⁴ EKLA, f. 235, M 30: 4, lk. 7.

⁹⁵ A. Martin. Vospominanija ob Abxazii i ego učastija v Abxazskom Narodnom Sovete, lk. 294.

1930. aastate stalinlikele repressioonidele, mille käigus hukkusid nii Abhaasia ANSV esimene valitsusjuht E. Ešba kui ka Abhaasia kesktäitevkomitee esimees Nestor Lakoba.⁹⁶

Hariduse rahvakomissariaati hakkas Nõukogude Abhaasias 1921. aastal juhtima Samson Tšanba, August Martini hea kolleeg Abhaasia Rahva Nõukogu päevilt. Tšanba nimetas Martini oma haldusalas rahvusvähemuste osakonna juhatajaks, millele allusid ka eesti koolid. Uuel ametikohal ei töötanud ta siiski kaua – juba mais 1921 sõitis ta Eestisse.⁹⁷ See ei olnud siiski opteerumine, vaid kavandatud puhkusereisina – esialgu oli tal plaan sõita Eestisse, et tuua oma haigele emale näha enda naist ja last. Martin oli 1918. aasta septembris abiellunud Ülem-Linda tütarlapse, oma endise õpilase Annette Tohveriga, juunis 1919 oli sündinud nende esimene poeg Lembit. 1919. aastal oli Martin omandanud maja Ülem-Lindas. Vara jäi maha, kui pere käsipagasiga Eestisse lahkus, sest nagu öeldud, pidi see olema vaid puhkusereis.⁹⁸ 10. juunil jõuti Eestisse, septembris ema suri. Tagasi Abhaasiasse Martin enam ei pöördunud. Miks? Oma mälestustes põhjendab ta seda Eesti ametivõimude tehtud takistustega. Nende põhjendus oli Martini mälestuste kohaselt järgmine: „Kui me teid tagasi laseme, teid vangistatakse ja meil ei ole enam punaseid, kelle vastu teid välja vahetada.“ Tagantjärele hindab Martin Eestisse jäämist õigeks otsuseks, sest eestlastest kooliõpetajad, kes Nõukogude võimu alla jäid, hävitati 1937.–1938. aastate repressioonide käigus.⁹⁹ Sellest, et tema hea kolleeg Samson Tšanba tapeti samuti 1930. aastate repressioonides, sai Martin teada alles 1958. aastal, kui külastas uuesti Suhhumi.¹⁰⁰

Kokkuvõtteks

August Martini viljakas tegevus jätkus ka vastses Eesti Vabariigis – ta töötas mitmetes koolides õpetajana, samuti oli erinevate ühingute esimees ja juhatuste ning vallavolikogude liige. Kooliõpetajana jätkas ta ka nõukogude ajal. Pensionile siirdus Martin 1957. aastal, jätkates seejärel aktiivse koduloolasena – teema, mida on valgustatud piisavalt¹⁰¹ ja mis jääb käesoleva artikli teemapäsitusest kõrvale. August Martin suri kõrges vanuses 1982. aastal.

Martini mälestuste põhjal ei jää kahtlust, et ta suhtus Abhaasiasse ja abhaasidesse suure sümpaatiaga. Venekeelses käsikirjas, milles ta käsitleb oma tegevust Abhaasia Rahva Nõukogus, meenutab ta Abhaasiat soojades toonides. Pea nelikümmend aastat pärast Abhaasiast lahkumist kirjutab ta Abhaasiast kui maast, kus ta nooruses leidis endale teise kodumaa, päikselise ja sooja.¹⁰²

Kuidas hindas Martin ise oma panust töösse Abhaasia Rahva Nõukogus? Mälestustes toonitab ta mitut puhku, et oli nõukogus eelkõige eestlaste esindaja. Nõukogu valimistele läks ta Eesti Nõukogu (Эстонский Совет) koostatud nimekirja esinumbrina, käis külades eesti asunikke agiteerimas valimistel osalema ja sai tänu eestlaste ning, tõsi, ka mõningate teiste rahvuste esindajate häältele Abhaasia Rahva Nõukogu liikmeks. Ta rõhutab, et suunised tegutsemiseks oli ta saanud Eesti Nõukogult, mida ta Abhaasia Rahva Nõukogus esindas. Martin küll möönab, et S. Tšanba grupiga ühtisid tema positsioonid punkt-punktilt, kuid ta otsustas jääda parlamendis tegutsema eraldi fraktsioonina, kuna esindas ikkagi eestlasi. Kui hästi tal eestlaste huve esindada õnnestus, on iseasi – eestlaste kui väikese vähemuse küsimused eraldi Abhaasia Rahva Nõukogus arutusele ei tulnud. Gruusia menševike valitsemise

⁹⁶ T. Ačugba. Istorija Abxazii v datax, lk. 119, 120, 126.

⁹⁷ A. Martin. Vospominanija ob Abxazii i ego učastija v Abxazskom Narodnom Sovete, lk. 293; A. Martin. Autobiograafia. 2013, lk. 58.

⁹⁸ A. Martin. Vospominanija ob Abxazii i ego učastija v Abxazskom Narodnom Sovete, lk. 295.

⁹⁹ A. Martin. Autobiograafia. 2013, lk. 59.

¹⁰⁰ A. Martin. Vospominanija ob Abxazii i ego učastija v Abxazskom Narodnom Sovete, 9, lk. 286, 287.

¹⁰¹ Vt. August Martini elu ja looming. Iisaku, 2013.

¹⁰² A. Martin. Vospominanija ob Abxazii i ego učastija v Abxazskom Narodnom Sovete, lk. 273.

ajal rekvireeriti Estonia küla talupoegadelt mitu korda hobuseid, mille üle asunikud kaebusi esitasid. Martinil ei õnnestunud parlamendis töötades neid tagasi saada – siin tunnistas ta oma võlga valijate ees.¹⁰³ Samas nägime, et mitmel korral väljendas ta kindlat poolehoidu abhaaside autonoomiapüüdlustele, põhjendades seda ka sellega, et eestlased ja gruusiinid on iseseisvuse saavutanud, seega on ka abhaaside kui Abhaasia ainsa põlisrahva vastavad püüdlused põhjendatud. Sellelt positsioonilt tundis ta solidaarsust parlamendi abhaasimeelse opositsiooniga ja sattus konfliktidesse gruusiameelse enamusega.

Olemasolevatest märkmetest näib, et Martinil oli plaanis pikemalt kirjutada ka oma tegevusest Abhaasia Rahva Nõukogus. Kui ta 1921. aastal koos perega Eestisse sõitis, oli tal kaasas vaid käsipagas. Hinnaline osa sellest oli kaust Abhaasia Rahva Nõukogu dokumentidega (seaduseprojektid, komisjoni dokumendid jne). Kui ta kümme aastat hiljem, 1931. aastal Eestis elupaika vahetas, jättis ta suure osa isiklikust arhiivist vanasse kodusse. Seal hävisid need *mõtlematute inimeste* tegevuse tagajärjel, nagu ta kurdab 1969. aastal, kui pani kirja oma venekeelsed mälestused tööst Abhaasia Rahva Nõukogus.¹⁰⁴ Mälestustes, mis on kirja pandud valdavalt mälu järgi, on küllalt palju faktivigu, eksitud on paljudes daatumites või jäetud viimased üldse esitamata. Ometi on Martini allikad tollaste sündmuste rekonstrueerimisel olulised – nagu artiklis näitasin, on neid kasutatud nõukogudeaegsete Abhaasias ilmunud ajalooteoste koostamisel, aga ka pärast Abhaasia iseseisvumist 1993. aastal. On teada, et 1958. aastal külastas Martin Suhhumis Abhaasia Riiklikku Keskarhiivi ja tutvus materjalidega nii Abhaasia Rahva Nõukogu kui eesti külade kohta.¹⁰⁵ Täna pole neist arhiivimaterjalidest midagi säilinud – gruusia sõjaväeüksused põletasid arhiivi 1992. aasta agressiooni käigus maha. Nii hävisid unikaalsed materjalid alates 18. sajandist, mis on korvamatu kaotus Abhaasia ajaloole. Arhiivisäilike hävimine 1992. aasta rüüstamistes tõstab August Martini mälestuste väärtust veelgi – need on oluliseks allikaks Abhaasia tollaste sündmuste rekonstrueerimisel ja neile tähenduse andmisel.

Artikkel on valminud grandi IUT31-6 toetusel.

¹⁰³ Samas, lk. 292.

¹⁰⁴ Samas, lk 287.

¹⁰⁵ Samas, lk 289; EAM, f. 284, n. 1, s. 73, l. 7.